

Reptes i oportunitats per a l'educació en el temps lliure

1. El lleure infantil: educatiu i social alhora

La situació educativa dels nois i noies catalans s'ha convertit en els darrers anys en una autèntica preocupació per al país. És evident que la sensibilitat social envers els temes educatius ha pujat, i això és, en sí mateix, una bona notícia i una bona oportunitat. Ara bé, les causes d'aquest interès no són precisament bones notícies. Citem només uns quants factors:

- Els resultats estrictament acadèmics, mesurats amb les dades de graduació en ESO i de les proves PISA comencen a ser alarmants, sobretot perquè els mals resultats van in crescendo al llarg dels anys, tan en les proves específiques (mates, llengua...) com en abandonament prematur.
- Està estesa la creença (quasi llegenda urbana) que a major immigració pitjor rendiment escolar. Actualment estem en la cresta de la onada migratòria i aquesta creença pot eixamplar la fractura social.
- També guanya punts entre l'opinió pública la sensació de què la manca d'autoritat a la família i a l'escola, junt amb la desmesurada oferta de consum televisiu i d'internet, difícil de controlar, està produint una generació de maleducats, tan en formació acadèmica com en formació humana.

A banda d'aquests factors, podem constatar que una part molt important dels temps dels nens i adolescents gira no tant al voltant de l'escola sinó en tot allò que queda fora d'ella¹.

A més del factor quantitatiu, aquest espai de temps està fortament condicionat pels vaivens del mercat i la posició social, econòmica i cultural de les famílies. No podem oblidar que, per al conjunt de la població, el temps lliure és actualment l'àmbit preferent de l'estratificació social i de consolidació dels valors del consum irracional, l'evasió i la competitivitat. *La identitat social ja no es busca en el món del treball, sinó en el temps*

¹ Segons l'informe "Anàlisi del sector de es activitats educatives no formals com a element de competitivitat de la societat terrassenca": *Gairebé 9 de cada 10 famílies manifesten ser usuàries d'activitats educatives no formals fora de l'horari lectiu.*

*lliure*². Si això ja és en si mateix preocupant per a la població jove i adulta, per a la població infantil, més vulnerable i en període d'escolarització bàsica i obligatòria, la qualitat del temps lliure planteja no pocs reptes i interrogants

De fet, cada vegada és més difícil interpretar i projectar, amb una sola clau, el que passa i el que voldríem que passés en el temps lliure dels nostres nens i nenes, on es barregen necessitats educatives i socials i no té massa sentit intentar donar respostes des d'un únic enfocament.

Bona part de les activitats que els nens i nenes desenvolupen fora de l'escola tenen que veure amb els horaris dels seus pares i mares. Però també tenen que veure amb les expectatives socioeconòmiques que sobre ells projecten les seves famílies. I amb les modes i les amistats.

A més, les activitats de temps lliure (siguin quals siguin les raons per fer-les), proporcionen oportunitats de desenvolupament personal complementàries a l'escola, són un factor compensatori de les desigualtats i tenen una repercussió sensible en els resultats acadèmics³.

Quan al temps lliure infantil se li dóna un enfocament exclusivament social, les iniciatives prioritzen les necessitats horàries de la família i de protecció cap al nen, i poden acabar tenint un caràcter massa assistencial, amb activitats d'àmplia cobertura horària, de poca qualitat o ben tan globals o poc definides que resulten anònimes o poc atractives.

Per contra, quan al temps lliure se li dóna un enfocament exclusivament educatiu, les iniciatives tendeixen a ser activitats especialitzades, molt limitades en el temps i d'alta visibilitat i prestigi. Aquesta opció fàcilment pot pecar de no tenir en compte les necessitats socials de les famílies i, per tant, concentrar-se en el servei cap a un segment de població amb menys dificultats.

No obstant això, en tots dos reduccionismes es reforçaria una dualització perversa: les iniciatives amb accent social "per als pobres" i les iniciatives amb accent educatiu, "per als rics".

Per tant, si volem millorar la inclusió social i la qualitat educativa de tots els nens i nenes, haurem de partir d'un enfocament que integri els dos aspectes, l'educatiu i el social. Haurem de plantejar-nos el temps lliure dels nens com un espai d'atenció

² Feixa, C. "Ser jove avui, ahir, demà". en *Joves i valors. La clau pera la societat del futur*. Fundació La Caixa, 2006.

³ Trilla, J. "Lleure i activitats extraescolars" en *Infància, famílies i canvi social a Catalunya*. CIIMU, 2004.

educativa, afrontant les contradiccions que, sens dubte, ens proporciona l'haver de gestionar la complexitat i la pluralitat.

2. L'aportació de les entitats d'educació en el lleure

Afortunadament existeix al nostre país una estesa tradició d'atenció educativa al temps lliure de nens i adolescents. Des d'ajuntaments (àrees d'educació, joventut, serveis socials...), entitats de temps lliure, AMPAS, o des dels mateixos centres escolars, han anat sorgint respostes alternatives a l'oci basat en el consum i l'evasió. No obstant això, encertar amb un model d'intervenció que satisfaci totes les necessitats no està resultant tasca fàcil.

Al nostre país trobem pràcticament els mateixos models bàsics d'intervenció que a Europa a l'hora de donar respostes integradores i educativament coherents als diferents espais de temps lliure infantil: l'acollida matinal abans de començar l'horari lectiu; el temps del migdia i menjador a l'escola; les activitats extraescolars; les activitats de cap de setmana i les activitats de vacances.

- D'una banda comptem amb el model de serveis estructurats des de l'escola, on les AMPAS juguen un gran paper.
- D'altra banda, tenim també el model d'activitats i serveis oferts per entitats o associacions independents, representades sobretot pels esplais o per les entitats de servei vinculades als moviments d'educació en el temps lliure.
- A més, moltes administracions públiques locals busquen optimitzar els recursos del territori impulsant acords entre escoles (claustres i AMPA) i teixit social o entitats de temps lliure.

De fet, no hi ha un únic model vàlid: cada territori, cada municipi, és un món i té la seva pròpia història cultural i associativa. Tots els models poden ser vàlids si parteixen de les necessitats de la població i a la vegada apunten cap a l'enfortiment dels agents educatius i de la xarxa associativa, afavorint la qualitat educativa, el benestar social i el clima de convivència en el territori.

Malgrat que els diferents agents educadors comparteixen grosso modo la mateixa filosofia educativa integradora, cal reconèixer que està costant una mica posar-se d'acord per treballar junts en lloc de fer cadascú la batalla pel seu compte. Durant molts anys s'ha treballat en paral·lel, i s'han alimentat cultures de treball sovint diferents.

I encara que tots els models poden ser vàlids, és just reconèixer el paper assumit per les entitats d'educació en el temps lliure en els nostres barris i poblacions, entre d'altres coses perquè és un element cultural diferencial i significatiu del paisatge pedagògic del país.

En el nostre context, aquestes entitats d'educació no formal estan assumint un conjunt de funcions valuoses, especialment per a la cohesió social i el foment de la ciutadania, compartint amb l'escola activa i progressista molts punts en comú:

1. Són un espai de participació democràtica: Fan de la democràcia una pràctica real i no una entelèquia. Fomenten la coresponsabilització de la població en els assumptes col·lectius, la implicació i el compromís. Actuen com a autèntiques escoles de ciutadania, perquè promouen l'aprenentatge dels valors humans i de les actituds cíviques bàsiques: aprendre a dialogar, a responsabilitzar-se, a pactar, a consensuar, a organitzar-se, a solucionar els problemes col·lectius.

2. Fomenten el benestar social, la qualitat de vida i la vertebració del territori. En una societat en risc de dualitzar-se, de deshumanitzar-se, d'estandarditzar-se... aporten benestar social i factors compensatoris en els barris i poblacions. Col·laboren en la vertebració del territori en la mesura que aporten elements d'identitat local, comarcal o nacional, humanitzant i personalitzant la vida quotidiana en els barris, pobles i ciutats.

3. Impulsen la integració cultural⁴. Incideixen de manera notable en l'acollida als col·lectius procedents de la immigració, tant en els aspectes lingüístics, com de cultura popular o divulgació del patrimoni. I ho fan en un context no acadèmic ni d'obligatorietat, la qual cosa accentua els aspectes socio-afectius de la integració cultural.

4. Prevenen la marginació i l'exclusió. Actuen implícitament com motors de prevenció de la marginació i l'exclusió social, al proposar iniciatives molt diverses, activitats i projectes alternatius que ajuden als nois i noies a trobar el seu lloc i respectar el dels altres.

5. Promouen la salut. Les entitats d'educació en el temps lliure ofereixen estils alternatius de vida, de relació interpersonal i de consum. Són un antídoto contra l'egocentrisme i, per aquest motiu, contribueixen eficaçment a la salut de les persones i tenen un efecte de prevenció sobre les conductes de risc.

⁴ A "l'Acord marc per l'educació fora de l'horari lectiu a Terrassa" es constata que l'acció de les 25 entitats de lleure educatiu té un fort arrelament al territori i amb el seu treball pal·lien necessitats de caràcter socioeconòmic i cultural. En aquest sentit, les entitats de lleure són un bon dispositiu d'integració.

6. Integren les persones amb discapacitats⁵. Són un camí també d'integració per a aquells nois i noies amb problemes motrius, psíquics o sensorials, que en altres espais més estructurats troben dificultats de relació amb la població normalitzada.

7. Faciliten la conciliació de la vida laboral, escolar i familiar. En un dels països d'Europa amb més obstacles objectius de conciliació, les entitats d'educació en el lleure aporten solucions concretes de valor educatiu i associatiu afegit en temps "no coberts", com per exemple les vacances de juliol, els caps de setmana, les tardes després de l'escola, etc.

8. Tracen itineraris de transició i inserció crítica dels joves a la vida adulta. Proporcionen espais d'inserció crítica de molts joves - els monitors i monitores - en la vida adulta, fomentant la responsabilitat cap a tercers, la realització de projectes, les pràctiques de voluntariat i l'exercici d'habilitats socials.

9. Creen nous jaciments d'ocupació. Alimenten, directament o indirectament, llocs de treball nous en l'economia social. L'evolució i maduresa de l'associacionisme és també un motor econòmic i de renovació en l'àmbit laboral.

10. Recolzen i complementen la pedagogia escolar. Des de l'educació no formal, les entitats de temps lliure aporten projectes flexibles, innovadors o complementaris a l'educació formal; així com complicitat amb el professorat enfront del fracàs escolar o la desmotivació de l'alumnat.

3. Algunes línies de treball per al futur

Les entitats d'educació en el lleure parteixen, doncs, d'un bon patrimoni pedagògic i social al nostre país, però s'enfronten a una situació social i educativa delicada i complexa. Per tant, caldrà trobar la manera de ser fidel a allò que és irrenunciable i ser innovador i creatiu a l'hora de canviar el que és necessari per adaptar-se als reptes actuals.

Aportem per al debat, algunes idees - sense dogmatismes - que podrien obrir línies de futur en l'orientació educativa de les entitats de lleure:

- 1. Famílies:** Incorporar les famílies també com a destinatàries de l'acció educativa de les entitats d'esplai, convertint aquestes entitats en autèntics centres comunitaris. La millor manera d'implicar-les probablement no és demanar "col·laboració", sinó fer que sentin seva l'entitat, d'alguna manera, "ficar-les dintre".

⁵ En el document citat s'afirma també que *de totes les activitats que es fan al municipi només els esplais de dissabtes i els casals d'estiu, segons l'estudi, són les úniques que presenten un programa especial per a persones discapacitades.*

2. **Escola**⁶: Intensificar els vincles amb l'escola per contribuir a millorar l'educació bàsica dels nois i noies. Superar la relació de "prestació de serveis" entre escola i entitat d'educació en el lleure, per arribar a treballar sobre un projecte educatiu compartit.
3. **Activitats**: Accentuar el contingut social, inclusiu i d'educació en valors en les activitats, assegurant que en algun moment del procés educatiu dels nois i noies aquests fan alguna cosa per la seva ciutat, barri, entorn o comunitat.
4. **Adolescents**⁷: Renovar la proposta educativa específica per als adolescents i el joves, ja que són el segment de població menys atès educativament en el temps lliure. Estimular el compromís i les responsabilitats enfront del lleure més consumista i narcicista. Superar l'endogàmia.
5. **Monitors**: Repensar els perfils dels monitors i la seva formació a partir de les necessitats educatives i socials detectades. Potser les entitats d'educació en el lleure també necessiten treballadors socials, educadors socials, psicòlegs... així com comptar amb un col·lectiu de voluntaris més plural i heterogeni.

Roser Batlle

Fundació Catalana de l'Esplai

⁶ També aquest document recull l'afirmació de l'Informe Delors respecte de que *hem de deixar de considerar les diverses formes d'ensenyament i aprenentatge com a independents les unes de les altres i d'alguna manera superposables, fins i tot competidores, i afanyar-nos a destacar la complementarietat dels àmbits i dels moments de l'educació.*

⁷ Segons l'informe "Anàlisi del sector de es activitats educatives no formals com a element de competitivitat de la societat terrassenca": el 24,70% de les famílies expressa que els seus fills i filles d'edats entre els 12 i els 16 anys i més grans no són participants d'activitats de lleure degut a la manca d'interès que manifesten.